

2

Τι είναι, τελικά, η παγκοσμιοποίηση;

Σκηνή πας ο κόσμος εστί και παίγνιον· ή μάθε παίζειν ή φέρε τας οδύνας.

Παλλαδάς ο Αλεξανδρεύς, 4ος μ.Χ. αιώνας, έλληνας ποιητής

*Ο κόσμος είναι ένα βιβλίο ωραίο αλλά όχι πολύ χρήσιμο
για κάποιον που δεν μπορεί να το διαβάσει.*

Carlo Goldoni, 1707-1793, ιταλός θεατρικός συγγραφέας

Περίγραμμα κεφαλαίου

2.1

Τι σημαίνει
παγκοσμιοποίηση

2.2

Η φύση και τα συστατικά
της παγκοσμιοποίησης

2.3

Η σύντομη ιστορία της
μεταπολεμικής παγκόσμιας
οικονομίας

Μα γιατί, άραγε, δεν προβλέφθηκαν οι προηγούμενες παγκόσμιες κρίσεις; Γιατί και η παρούσα μάς ξάφνιασε, πάλι; Γιατί δεν καταφέραμε –κι αυτή– να τη διαβάσουμε εγκαίρως και να προφυλαχτούμε; Γιατί δεν μπορούμε να την ξεπεράσουμε, μια και καλή;

Είναι, όντως, πολύ ενοχλητικό να μην μπορείς να διαβάσεις το «βιβλίο του κόσμου», όπως σωστά το τοποθετεί στο γνωμικό του ο Carlo Goldoni. Αλλά ακόμα πιο οδυνηρό είναι να μην ξέρεις να παίζεις μέσα σε αυτό τον κόσμο και να κουβαλάς τις οδύνες του, όπως μας θυμίζει ο Παλλαδάς ο Αλεξανδρεύς.

Μα γιατί πιαστήκαμε, πάλι, στον ύπνο; Αυτό το ερώτημα –πέρα από διάφορες ακραίες και επιφανειακές ερμηνείες που δεν παύουν να αφθονούν, δυστυχώς– εκτιμώ πως έχει μια, μάλλον, αρκετά πεζή αλλά διαυγή αιτία.

Κατ' αρχάς, αυτά που μας έκαναν να πιαστούμε στον ύπνο και σε αυτή την κρίση δεν είναι ούτε η σκοτεινή δύναμη κάποιων παντοδύναμων τυράννων, ούτε η δαιμονική πλεονεξία των πρωταγωνιστών κάποιας πλανητικής συνομοσίας, ούτε και η ακραία διαφθορά κάποιων παγκόσμιων ισχυρών. Δεν συμβαίνει τίποτα από τα προηγούμενα, γιατί απλούστατα δεν θα μπορούσε να συμβεί. Η *διασπορά των αντιτιθέμενων παγκόσμιων δυνάμεων και η ποικιλία των διαφορετικών*

συμφερόντων είναι τόσο μεγάλη, που οποιαδήποτε συνωμοσία λίγων ισχυρών δεν μπορεί να έχει, εξ ορισμού, καμιά ελπίδα επιτυχίας. Απέναντι στη θέληση οποιασδήποτε *ισχυρής ομάδας συμφερόντων* στον πλανήτη σήμερα υφίσταται μια τεράστια ποικιλία πολλών άλλων *ευθέως ανταγωνιστικών δυνάμεων*, καθιστώντας οποιαδήποτε *υπόγεια συμπαιγνία* μεταξύ των λίγων ισχυρών ανεδαφική.

Βαθύτερα, αυτό που φταίει για την έκπληξή μας απέναντι σε αυτή την κρίση είναι ο τρόπος που έχουμε μάθει να μελετούμε και να κατανοούμε την ίδια την *παγκόσμια οικονομία* και την ιδιαίτερη αυτή φάση της· αυτήν των τελευταίων 30 ετών, που αποκαλούμε **παγκοσμιοποίηση**.

Η τεράστια πλειοψηφία των *κυρίαρχων ερμηνευτικών προσεγγίσεων* που διαθέτουμε στο πλαίσιο της *συμβατικής οικονομικής, πολιτικής και διοικητικής επιστήμης* συνεχίζουν να παραμένουν αποσπασματικές και άτολμες, ενώ τα ερωτήματα δεν σταματούν να γίνονται όλο και πιο πολύπλοκα,

Οι κυρίαρχες ερμηνευτικές προσεγγίσεις μας στο πλαίσιο της οικονομικής, πολιτικής και διοικητικής επιστήμης συνεχίζουν να παραμένουν αποσπασματικές και άτολμες, ενώ τα ερωτήματα δεν σταματούν να γίνονται όλο και πιο πολύπλοκα, όλο και πιο σύνθετα, όλο και οξύτερα.

όλο και πιο σύνθετα, όλο και οξύτερα (Alexander 1996). Σαν να ξεπερνά η ποιότητά τους, τελικά, τις υφιστάμενες αντιληπτικές μας ικανότητες.

Προς τα πού πηγαίνουμε; Πόσο ακόμα θα κρατήσει αυτή η περίοδος τιμωρίας της απρονοησίας; Ποιες είναι οι πραγματικές προοπτικές εξόδου από την κρίση; Και πώς ακριβώς; Φυσικά, τα ερωτήματα αυτά δεν είναι απλά. Ή, τουλάχιστον, δεν φαίνονται πλέον τόσο απλά όσο είχαμε συνηθίσει να τα αντιλαμβανόμαστε έως εχθές· ναι, μια πολύ δύσκολη δεκαετία –το λιγότερο– έχει πλέον ξεκινήσει, για όλους μας.

Και η δυσκολία της δεν έγκειται, μονάχα, σε όρους πρακτικής αντιμετώπισης και δράσης, αλλά, προηγουμένως, σε όρους αντίληψης, κατανόησης και θεωρητικής ερμηνείας όλων όσα συμβαίνουν γύρω μας. Γιατί, χωρίς συνεκτική και ολοκληρωμένη θεωρητική σύλληψη και προσέγγιση των κοινωνικοοικονομικών φαινομένων τα οποία σμιλεύουν καθοριστικά την καθημερινή μας ζωή, οι αποφάσεις μας αναγκαστικά θα παραμένουν αβασίως ανακλαστικές, πρόχειρες και βεβιασμένες, με την εφαρμογή τους μωπική, βραχύπνοη, σποραδική και, εντέλει, ατελέσφορη.

Αλλά ας ξεκινήσουμε εδώ, λοιπόν, να χτίζουμε με διαύγεια τα εννοιολογικά θεμέλια της προσέγγισής μας.

2.1 Τι σημαίνει παγκοσμιοποίηση

Είναι γεγονός πως η λέξη **παγκοσμιοποίηση** καλύπτεται, συνήθως, από ένα πέπλο γοητευτικής, όσο και επίφοβης, ασάφειας.¹ Είναι μια λέξη συγχρόνως μυστηριώδης, αμφίσημη αλλά και, πλέον, πανταχού παρούσα.

ΠΑΡΑΘΕΜΑ 2.1

Παγκοσμιοποίηση: η μεγάλη ντίβα

...Απ' όλες τις λέξεις στο λεξικό των γκουρού του μάνατζμεντ, καμιά δεν χρησιμοποιείται με την ίδια θέρμη όσο η παγκοσμιοποίηση. Μπείτε σε μια οποιαδήποτε αίθουσα συσκέψεων και θα δείτε ότι φιγουράρει σχεδόν σε κάθε πρόταση που διατυπώνεται. Μιλήστε με τον πρόεδρο μιας οποιασδήποτε μεγάλης εταιρείας και, πριν καλά καλά το καταλάβετε, θα δείτε ότι θα αρχίσει να μονοπωλεί τη συζήτηση.

Σύμφωνα με τη Βιβλιοθήκη του Αμερικανικού Κογκρέσου, από τις αρχές του αιώνα εκδίδονται περισσότεροι από 1.000 τίτλοι βιβλίων για την παγκοσμιοποίηση κάθε χρόνο· ένα πολύ μεγάλο ποσοστό αν σκεφτεί κανείς ότι η λέξη επινοήθηκε το 1951...²

Wooldridge 2012

Η ασύλληπτη παγκοσμιοποίηση

...Πανταχού παρούσα [η παγκοσμιοποίηση], είναι παρά ταύτα ασύλληπτη· ούτε εξωτερικά σημάδια ισχύος, ούτε σύμβολα εξουσίας, ούτε στρατιωτική ιεραρχία. Αν και κηδεμονική, παραμένει άορατη· ούτε εκδηλώσεις ισχύος, ούτε αποφάσεις προς εφαρμογή, ούτε ερμηνείες προς αμφι-

σβήτηση. Πρόκειται για την πραγματικότητα, την περισσότερο θεμελιωμένη από κάθε άλλη, και παρά ταύτα δεν είναι παρά μια ιδέα...

Minc 1999

1. Όπως σημειώνει ο Adrian Wooldridge: «Παρά την ευρεία επικράτησή του, ο όρος παγκοσμιοποίηση δεν έχει μια συγκεκριμένη έννοια. Τη μια στιγμή μπορεί να αναφέρεται σε μια διαφημιστική εκστρατεία χωρίς σύνορα και την άλλη σε ένα οργανωτικό πλαίσιο το οποίο υποτίθεται θα πρέπει να τραβήξει την προσοχή στις εθνικές διαφορές. Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια συνεκτική ιδέα, όσο μια ασαφής αίσθηση. Αυτό μπορεί να μην είχε μεγάλη αξία εάν το δεύτερο πρόβλημα δεν ήταν η υπερβολή. Γιατί και οι τρεις ιδέες που έχει σχηματίσει ο κόσμος μέσα από αυτό το ομιχλώδες τοπίο –ότι η παγκοσμιοποίηση προανήγγειλε μια εποχή τυποποιημένων παγκόσμιων προϊόντων, ότι οι μεγάλες, παγκόσμιες εταιρείες θα σάρωναν τα πάντα μπροστά τους και ότι η γεωγραφία και η πολιτική θα αποκτούσαν ασήμαντο ρόλο– αποδείχθηκε ότι ήταν όλες μύθος» (Wooldridge 2012).

2. Στον οικονομολόγο Theodore Levitt, ωστόσο, πιστώνεται η επικράτηση του όρου μέσα από ένα άρθρο του («Globalization of markets») το οποίο εμφανίστηκε σε μια έκδοση του περιοδικού *Harvard Business Review* τον Μάιο του 1983. Αν και συναντάται πολύ νωρίτερα η παγκοσμιοποίηση σε συγγράμματα και ακαδημαϊκούς κύκλους (ακόμα και πίσω στο 1944, προς το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου), έχει επικρατήσει η άποψη ότι ο Levitt ήταν εκείνος που διέδωσε τον όρο στην επιχειρηματική κοινότητα στα μέσα του 1980.

Παγκοσμιοποίηση θα μπορούσαμε να πούμε, εισαγωγικά, πως είναι η *διαδικασία ενοποίησης και ενσωμάτωσης* που προκύπτει από την κυκλοφορία ιδεών, προϊόντων, υπηρεσιών, κεφαλαίων, επιχειρηματικότητας και οποιουδήποτε άλλου στοιχείου που εισρέει και εκρέει, αντίστοιχα, από και σε οποιοδήποτε εκ των συμμετεχόντων κοινωνικοοικονομικών συστημάτων, σε παγκόσμια κλίμακα.

Αν και οι μελετητές τοποθετούν το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης στη σύγχρονη εποχή, είναι σαφές πως η *προετοιμασία της παγκοσμιοποίησης* σημειώνεται στα τέλη του 19ου με αρχές του 20ού αιώνα, οπότε η διασύνδεση των παγκόσμιων οικονομιών και κοινωνιών μεγάλωσε με ταχύτατους ρυθμούς (O'Rourke και Williamson 2000).

Ως τις μέρες μας έχει διατυπωθεί, φυσικά, αφθονία *συμπληρωματικών* μεταξύ τους **ορισμών της παγκοσμιοποίησης** και αξίζει να παραθέσουμε, εν συντομία, μερικούς από αυτούς:

- Για τον καθηγητή κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Aberdeen Roland Robertson, η παγκοσμιοποίηση ορίζεται ως: «Η παγκόσμια συμπίεση και η εντατικοποίηση της συνείδησης του *κόσμου ως συνόλου*» (Robertson 1992).
- Στην οπτική του Anthony Giddens: «Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να οριστεί ως η *εντατικοποίηση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων* που συνδέουν μακρινές τοπικότητες με τέτοιο τρόπο, ώστε τα τοπικά γεγονότα να συνδιαμορφώνονται από μακρινά συμβάντα και αντίστροφα» (Giddens 2014: 64).
- Σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους Martin Albrow και Elizabeth King, παγκοσμιοποίηση είναι: «Όλες εκείνες οι διαδικασίες με τις οποίες οι λαοί του κόσμου εμπερικλείονται μέσα σε μια *ενιαία παγκόσμια κοινότητα*» (Nayef και Stoudmann 2006).
- Ο καθηγητής James Paul ορίζει την παγκοσμιοποίηση με μια μεγαλύτερη έμφαση στο ιστορικό της πλαισίο: «Παγκοσμιοποίηση είναι η *επέκταση των κοινωνικών σχέσεων* σε παγκόσμιο χωρικό επίπεδο, ορίζοντάς το σε όρους που μεταβάλλονται ιστορικά με βάση ό,τι έχει δοκιμαστεί και κατανοηθεί μέσα στην παγκόσμια ιστορία από την κοινωνία» (Paul 2005).
- Ένας πολύ εύστοχος, επίσης, ορισμός της παγκοσμιοποίησης δίνεται και από τον καθηγητή Πολιτικών και Διεθνών Σχέσεων David Held: «Αν και στην απλοϊκή του απόδοση ο όρος παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην πλάτυνση, εμβάθυνση και επιτάχυνση της παγκόσμιας διασύνδεσης, αυτός ο ορισμός δεν αρκεί. Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να εντοπιστεί σε *ένα συνεχές τοπικής, εθνικής και περιφερειακής εμβέλειας*. Στη μια άκρη τού συνεχούς βρίσκονται κοινωνικοοικονομικές σχέσεις και δίκτυα οργανωμένα σε μια εθνική ή τοπική βάση, ενώ, από την άλλη, οι σχέσεις αυτές και τα δίκτυα αποκρυσταλλώνονται σε ευρύτερη κλίμακα περιφερειακών και παγκόσμιων αλληλεπιδράσεων. Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να αναφέρεται στις χωροχρονικές αυτές διαδικασίες αλλαγής, οι οποίες μετασχηματίζουν ριζικά την οργάνωση των ανθρώπινων σχέσεων όταν αυτές συνδέουν και επεκτείνουν την ανθρώπινη δραστηριότητα προς τα έξω (περιφέρειες και ηπείρους). Χωρίς την αναφορά σε αυτές τις *διαχωρικές σχέσεις* δεν μπορεί να υπάρξει μια συνεκτική φόρμα –ένας καμβάς– για να ορίσουμε την παγκοσμιοποίηση ... Μια ικανοποιητική απόδοση του ορισμού της παγκοσμιοποίησης πρέπει να περιλαμβάνει, οπωσδήποτε, την *επεκτασιμότητα*, την *ένταση*, την *κινητικότητα* και τον *αντίκτυπο της δράσης*» (Held κ.ά. 1999).

Είναι σαφές από την παράθεση των προηγούμενων ορισμών πως η έννοια της παγκοσμιοποίησης είναι ταυτόχρονα *πολύπλευρη* και *πολύπλοκη*. Αλλά ας εξετάσουμε αυτό το ζήτημα, προσγειωμένα και απλά, με βάση την άμεση εμπειρία της καθημερινότητάς μας.

Η παγκοσμιοποιημένη καθημερινότητά μας...

Φέρτε λοιπόν στο μυαλό, απλά, τον εαυτό σας. Αναλογιστείτε πώς είστε ντυμένος, τι περιλαμβάνει το γεύμα σας, τι μουσική ακούσατε προ ολίγου, πώς σκοπεύετε να ψυχαγωγηθείτε το βράδυ.

Η συντριπτική πλειοψηφία των καθημερινών πλευρών της ζωής σας είναι πλέον άμεσα προσδιορισμένες από την παγκοσμιοποίηση. Αν το σκεφτείτε, ο *τρόπος ζωής* σας, σε κάθε του πλευρά, είναι πλέον απόλυτα συνδεδεμένος με εξελίξεις που ξεπερνούν την κλίμακα του τόπου ή της χώρας που ζείτε.

Την ίδια στιγμή, το γνωρίζετε βιωματικά ήδη, ένα οποιοδήποτε *σημαντικό κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο* που θα εκδηλωθεί σήμερα στην άλλη γωνία του πλανήτη (μια περιβαλλοντική καταστροφή, ένα τρομοκρατικό χτύπημα, μια πολιτική ανατροπή σε κάποια χώρα ή οι ενδείξεις κάποιων τάσεων ύφεσης σε κάποια άλλη

ήπειρο) δεν μπορεί παρά να έχει, πλέον, άμεση επίδραση στη ζωή σας (σε πολιτικούς, οικονομικούς, επαγγελματικούς και, κατ' επέκταση, σε προσωπικούς όρους).

Στην πράξη το βιώνουμε όλοι· ζούμε σε έναν στενά διασυνδεδεμένο κόσμο. Για παράδειγμα, ο πολιτικός κλυδωνισμός που εκδηλώνεται σε μια περιοχή του πλανήτη βλέπουμε και κατανοούμε ότι μπορεί να οδηγήσει στην εξασθένηση της οικονομίας μιας άλλης περιοχής, αντίστοιχα, πράγμα που με τη σειρά του δεν θα μπορούσε παρά να επιδεινώσει την κοινωνική αστάθεια σε κάποια άλλη συνδεδεμένη χώρα ή ομάδα χωρών. Αυτό θα εκβάλλει, τελικά, στη δυσμενή αλλαγή των συγκεκριμένων όρων της καθημερινότητάς σας εδώ, στον μακρινό τόπο που ζείτε.

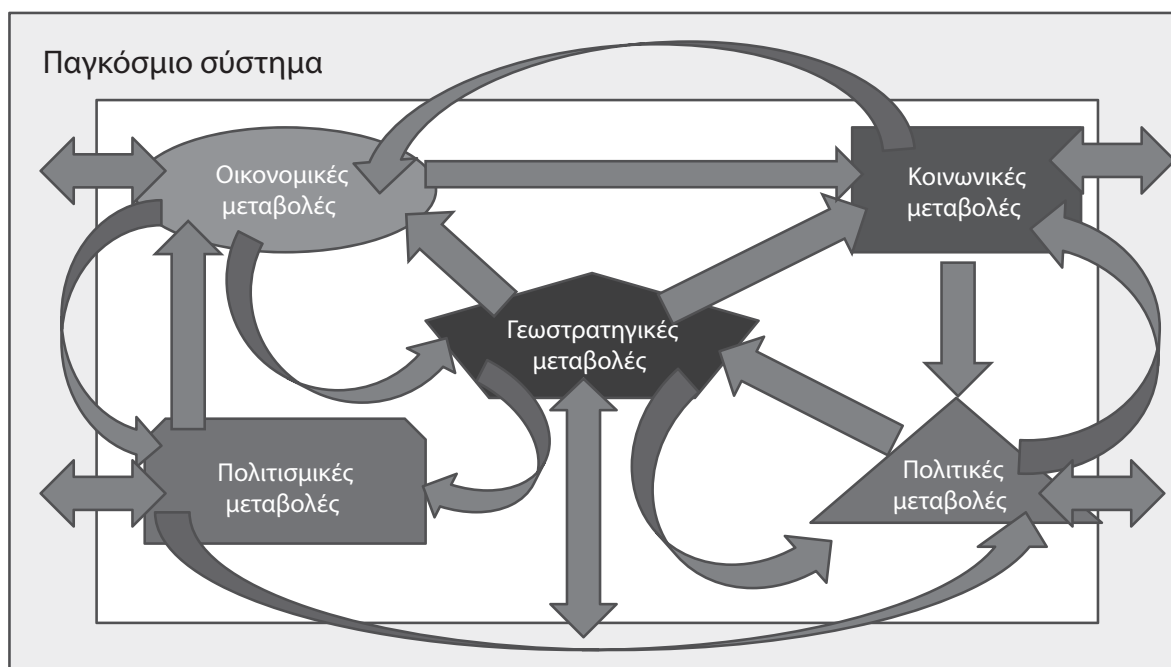
Φυσικά, κάτι τέτοιο συμβαίνει και στη θετική εκδοχή των εξελίξεων, όταν τα οφέλη τής όλο και πιο σφιχτοδεμένης πλανητικής μας συνύπαρξης διαχέονται – δεν είναι όλα πάντοτε μαύρα. Στην πραγματικότητα, όπως το διατυπώνουν συγκεκριμένα ο Philip Kotler και ο John Caslione (Kotler και Caslione 2009): «Ενώ η παγκόσμια αλληλεξάρτηση λειτουργεί υπέρ όλων στις καλές εποχές, δεν αργεί να προκαλέσει πολύ πόνο και δεινά στις άσχημες εποχές».³

Ζούμε, ήδη, μέσα σε ένα παγκόσμιο χωριό, με διαρκώς αυξανόμενες απειλές αλλά και ευκαιρίες. Σκεφτείτε, απλώς, πόσο δύσκολη ήταν για τη γενιά των γονιών μας η απόκτηση αγαθών που σήμερα θεωρούμε αυτονόητα (όπως ένα ηλεκτρικό ψυγείο, ένα πλυντήριο ρούχων ή μια τηλεόραση). Την ίδια στιγμή αναλογιστείτε το πόσο έχει ήδη επηρεάσει το βιοτικό σας επίπεδο και τις προσδοκίες σας για το μέλλον η κρίση του κοινωνικοοικονομικού μας συστήματος – μέσα στην ευρύτερη κρίση αναδιάρθρωσης της παγκοσμιοποίησης που βιώνουμε. Το όφελος συνδέεται αδιαίρετα με το κόστος, η ασφάλεια με τον κίνδυνο, η ευκαιρία με την απειλή – σε πλανητικό επίπεδο πλέον, για όλους μας.

Το συστημικό μπιλιάρδο...

Στην πραγματικότητα, ένα πυκνό δίκτυο συνεξέλιξης και συμπροσδιορισμού, ένα συστημικό μπιλιάρδο θα μπορούσαμε να πούμε, το οποίο περιλαμβάνει συγχρόνως όλες τις δυναμικές διαστάσεις του κόσμου μας (οικονο-

Σχήμα 2.1

3. Κι αυτό, μάλιστα, δεν παύει να εντείνεται αδιάλειπτα στον κόσμο που ζούμε.

μικές, κοινωνικές, πολιτικές, γεωστρατηγικές, ιδεολογικές, πολιτισμικές, αισθητικές, ηθικές), βρίσκεται, πλέον, στη *δομική βάση* που προσδιορίζει την καθημερινότητά μας σε όλες τις πλευρές. (βλ. Σχήμα 2.1)

Η ζωή μας έχει πλέον δεθεί –και δένεται, όλο και περισσότερο– με τη ζωή όλων των οικονομιών και κοινωνιών ολόκληρου του πλανήτη. Χωρίς υπερβολή, κάθε στιγμή που περνάει μέσα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης οδηγούμαστε σε ισχυροποίηση, εμβάθυνση και ευαισθητοποίηση αυτών των δεσμών.

Η ζωή μας έχει πλέον δεθεί με τη ζωή όλων των κοινωνιών, ολόκληρου του πλανήτη.

Η **παγκοσμιοποίηση** είναι με μια απλή διατύπωση, λοιπόν, αυτή η *σύγχρονα πολύπλοκη και στενά συνεξελικτική φάση εξέλιξης της παγκόσμιας οικονομίας*. Της παγκόσμιας οικονομίας που, φυσικά, δεν είναι ένα χθεσινό φαινόμενο και δεν εμφανίστηκε στις μέρες μας ξαφνικά· οι ρίζες της, αντίθετα, βυθίζονται μέσα στις απαρχές της ανθρώπινης ιστορίας. Συγκεκριμένα, η παγκοσμιοποίηση που βιώνουμε σήμερα χαρακτηρίζεται από *συνεχή διεύρυνση και διαρκή εμβάθυνση της συστημικής αλληλεξάρτησης όλων των κοινωνικοοικονομικών φαινομένων σε πλανητικό επίπεδο*.

Η παγκοσμιοποίηση δεν εξαντλείται, φυσικά, σε *στενά οικονομικά φαινόμενα*· εμπορικά, παραγωγικά, καταναλωτικά, επενδυτικά ή χρηματοοικονομικά. Ούτε περιορίζεται, απλώς, σε *επιφανειακά κοινωνικά φαινόμενα* μονοσήμαντης ιδεολογικής, πολιτισμικής, αισθητικής ή επικοινωνιακής τάξης. Αντίθετα, η παγκοσμιοποίηση *ενορχηστρώνει και αφομοιώνει, συγχρόνως, την πολύπλοκη συνύφανση των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών εξελίξεων στο εσωτερικό των επιμέρους κοινωνικοοικονομικών συστημάτων* (δηλαδή στα επονομαζόμενα και, με άλλη διατύπωση, *εθνικά συστήματα πολιτικής οικονομίας*) (Gilpin 2003) και τα εκφράζει συνθετικά σε *πλανητική κλίμακα*.

Η παγκοσμιοποίηση χαρακτηρίζεται από συνεχή διεύρυνση και διαρκή εμβάθυνση της συστημικής αλληλεξάρτησης των κοινωνικοοικονομικών φαινομένων σε πλανητικό επίπεδο.

Η παγκοσμιοποίηση καθίσταται λοιπόν μια αδιαίρετη όλο και πιο πυκνά υφασμένη συστημική κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, που καλύπτει προοδευτικά το σύνολο του πλανήτη. Η παγκοσμιοποίηση αυξάνει αδιάλειπτα, έως σήμερα, τη συστημική συμπλοκή των φορέων δράσης και των δομών σε κάθε επίπεδο ανάλυσης και πράξης· σε τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.

Και όπως το εκφράζει ο Thomas L. Friedman (2001): «Γιατί, σήμερα περισσότερο από κάθε άλλη φορά, τα παραδοσιακά όρια μεταξύ πολιτικής, πολιτισμού, τεχνολογίας, οικονομίας, εθνικής ασφάλειας και οικολογίας εξαφανίζονται. Συχνά δεν μπορείτε να ερμηνεύσετε το ένα χωρίς ν' αναφερθείτε στα άλλα – και δεν μπορείτε να ερμηνεύσετε το σύνολο χωρίς ν' αναφερθείτε σε όλα ανεξαιρέτως».

Το κοινωνικοοικονομικό σύστημα μέσα στην παγκοσμιοποίηση...

Μα πώς όλες αυτές οι διαστάσεις –οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές– καταφέρνουν να δεθούν μεταξύ τους τόσο αδιάλυτα μέσα στην παγκοσμιοποίηση;⁴

Σε αυτό το σημείο χρειάζονται ορισμένες γενικής τάξης διευκρινίσεις, οι οποίες είναι απολύτως αναγκαίες για την *ολοκληρωμένη οπτική της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας* που μας περιβάλλει, αλλά ταυτόχρονα υπερβαίνουν τη συγκεκριμένη προβληματική της παγκοσμιοποίησης που μελετούμε εδώ.

Για να ξεκινήσουμε με μια καθαρή οπτική, οφείλουμε να συνειδητοποιήσουμε ότι γεννιόμαστε ως άνθρωποι, σε όλες τις εποχές, σε όλους τους τόπους, μέσα σε έναν *κόσμο στενότητας*. Γεμάτοι από *ανάγκες* (δυσάρεστα αισθήματα έλλειψης) και χωρίς *αφθονία αγαθών* (τα μέσα κάλυψης αυτών των αναγκών) ώστε να απαλλαγαστούμε από αυτές χωρίς κόπο και πόνο. Από εκεί ξεπηδά ο *διαρκής και αναπόφευκτος οικονομικός αγώνας* της ανθρωπότητας. Αυτόν βιώνουμε καθημερινά, πέρα από τη θέλησή μας.

Αυτός ο αγώνας της οικονομίας, λοιπόν, λαμβάνει χώρα πάντοτε στο πλαίσιο ενός *ενιαίου και ιστορικά προσδιορισμένου κοινωνικοοικονομικού*

Ο αγώνας της οικονομίας λαμβάνει χώρα πάντοτε στο πλαίσιο ενός ενιαίου και ιστορικά προσδιορισμένου κοινωνικοοικονομικού πλαισίου.

4. «Πώς θα μπορούσαν να μη δεθούν» είναι η απάντηση...

πλαίσου (Althusser και Balibar 1970). Κατ' αυτό τον τρόπο, ο ορισμός, η ιεράρχηση και η κάλυψη των αναγκών των μελών οποιασδήποτε ανθρώπινης κοινωνίας φέρει έναν ανεξίτηλο ιστορικό συγκρουσιακό χαρακτήρα.

Συγκεκριμένα, για την ουσιώδη προσέγγιση της *συνολικής κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας*, πρέπει να εκκινούμε την κατανόησή μας πάντοτε από δύο θεμελιώδεις θεωρητικές διαπιστώσεις:

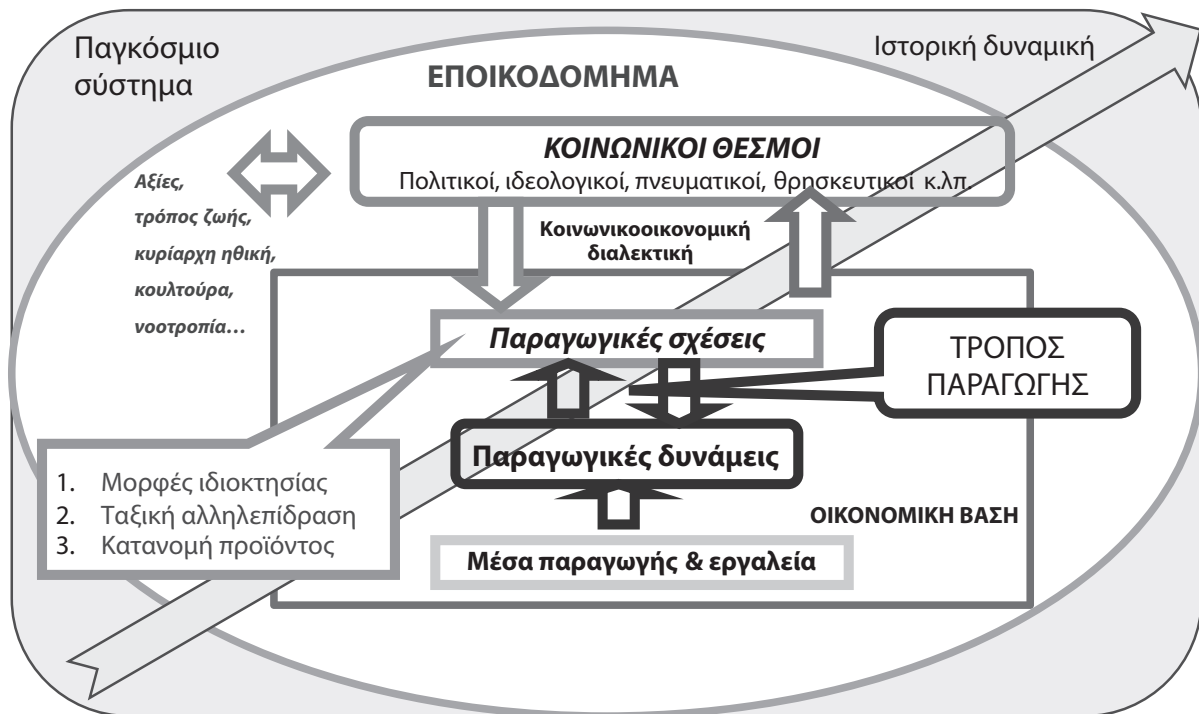
- Δεν μπορεί να υπάρξει ποτέ κοινωνία χωρίς την οικονομία της· χωρίς, δηλαδή, τη βία και τη σύγκρουση που γεννά, αναπόφευκτα, η **στενότητα και ανεπάρκεια των πόρων**.
- Δεν υπάρχει ουδεμία δυνατότητα έγκυρης μελέτης μιας οποιασδήποτε οικονομίας διαχωρίζοντάς την από το συγκεκριμένο, κάθε φορά, ιστορικά **ολοκληρωμένο κοινωνικό πλαίσιο** της – και αντίστροφα.

Στην πραγματικότητα, το αναγκαίο θεμέλιο κάθε κοινωνίας είναι η οικονομία και οι οικονομικοί θεσμοί της. Το σύνολο, δηλαδή, των υποχρεωτικών κανόνων που ρυθμίζουν την οικονομική δράση στο εσωτερικό της και οι οποίοι είναι πάντοτε στενά συναρθρωμένοι με την ευρύτερη κοινωνία και τους κοινωνικούς θεσμούς της.

Επίσης, κάτι που έχει εξαιρετική σημασία στην προσπάθεια κατανόησης της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας που μας εμπεριέχει είναι ότι η *δυναμική της οικονομικής πραγματικότητάς μας καθορίζει πάντοτε την εξέλιξη της ευρύτερης κοινωνικής πραγματικότητάς μας, και αντίστροφα* (Βλάδος 2006).⁵ (βλ. Σχήμα 2.2)

Σχήμα 2.2

Το κοινωνικοοικονομικό σύστημα μέσα στο παγκόσμιο σύστημα, σε μια οπτική μαρξικού τύπου

5. Με μια μαρξιστικού τύπου διατύπωση: «Το κοινωνικοοικονομικό σύστημα είναι ο ιστορικά καθορισμένος τύπος κοινωνίας που τον χαρακτηρίζει ορισμένος τρόπος παραγωγής και ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων» (Λοπατά 1988).

Γι' αυτό τον λόγο, το **οικονομικό σύστημα** δεν πρέπει ποτέ να διαχωρίζεται σε αναλυτικούς όρους από το **ευρύτερο κοινωνικό σύστημα** που το αγκαλιάζει και το συνέχει εξελικτικά – στον βαθμό που επιθυμούμε μια ολοκληρωμένη και έγκυρη κατανόηση και των δύο.

Πρακτικά και προσγειωμένα, ο ίδιος ο τρόπος που εργαζόμαστε, που παράγουμε, που καταναλώνουμε και που αποταμιεύουμε, παρότι αναφέρεται στενά στην *οικονομική μας ύπαρξη*, πρέπει να κατανοούμε ότι ποτέ δεν είναι διαχωρισμένος από τη *συνολική κοινωνική μας ύπαρξη*.

Βαθύτερα, δηλαδή, ο τρόπος σκέψης, οι αξίες, οι πεποιθήσεις, αλλά και ό,τι η κοινωνία μας ευρύτερα αντιλαμβάνεται – υλοποιώντας το ως δίκαιο, πρέπον και θεμιτό – μας επηρεάζει άμεσα ως *προσωπικότητες* και μας προσδιορίζει, αντίστροφα, ως *οικονομικά όντα*.

Πώς αντιλαμβανόμαστε όμως την *ατομικότητά* μας σε *ευρύτερους συλλογικούς όρους*; Η *οικονομική πρόοδος* στο πλαίσιο της ζωής μας – εξατομικευμένα και με τη σχηματισμένη κοινωνία – σπρώχνει μπροστά πάντοτε τις *κοινωνικές κανονικότητες* που αντιμετωπίζουμε όλοι. Τις μετασχηματίζει και τις εξελίσσει διαρκώς. Τις αλλάζει και τις αναδιαμορφώνει ακατάπαυστα.

Η **οικονομία**, λοιπόν, μας προσδιορίζει και μας διαμορφώνει, τελικά, ολόκληρη την **περιβάλλουσα κοινωνία** – σε κάθε επίπεδό της. Αλλάζει τις συνήθειες, τον **συνολικό τρόπο ζωής** μας και τους **κοινωνικούς θεσμούς** που μας περιβάλλουν. Αντίστροφα, επίσης, μια **αλλαγή στους νόμους, στις συνήθειες και στις κοινωνικές νόρμες** που αντιμετωπίζουμε αλλάζει – είτε το θέλουμε ή όχι – και την **οικονομική μας ζωή**. Θέτει εμπόδια ή δημιουργεί κίνητρα οικονομικής προόδου – για εμάς και για όλους τους άλλους με τους οποίους συμβιώνουμε.

Το οικονομικό και το κοινωνικό, λοιπόν, πάντοτε συμπροσδιορίζονται και συμπορεύονται· συμπληρωματικά και με συγκλίνοντα τρόπο, αντιθετικά, συγκρουσιακά και διαλεκτικά – ενίοτε με έντονη βία και εκρήξεις –, πάντοτε, όμως, προχωρούν και εξελίσσονται μαζί. Έτσι και στην παγκοσμιοποίηση, το κοινωνικό και το οικονομικό συντίθενται και εξελίσσονται με έναν τρόπο όλο και πιο στενό, όλο και πιο αδιάλυτο.

Κατ' αυτό τον τρόπο, μια ολοκληρωμένη **θέαση της συνολικής κοινωνικοοικονομικής δυναμικής** – σε όλα τα χωρικά επίπεδα ανάλυσής της, τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό – οφείλει πάντοτε να συμπεριλαμβάνει:

- τη **δυναμική εξέλιξης των παραγωγικών δυνάμεων**. Αυτή περιλαμβάνει, στην ουσία, τα *μέσα παραγωγής* που δημιούργησε η συγκεκριμένη κοινωνία – τα *εργαλεία* και την *τεχνολογία* της εργασίας της, καθώς και την *παραγωγική γνώση* και την *ικανότητα* των ανθρώπων της που τα ενεργοποιούν, πραγματοποιώντας, κατ' αυτό τον τρόπο, την *παραγωγή των οικονομικών αγαθών* που της ανήκουν.
- τη **δυναμική εξέλιξης των παραγωγικών σχέσεων** που διαμορφώνονται στο εσωτερικό της, στη βάση της ανάπτυξης αυτών των *παραγωγικών δυνάμεών* της. Αυτές βέβαια, με τη σειρά τους, ασκούν έντονη επίδραση στις ίδιες τις *παραγωγικές δυνάμεις*, προσδιορίζοντας την κατεύθυνση και τους ρυθμούς της ανάπτυξής τους.
- τη **δυναμική εξέλιξης του συνολικού κοινωνικού εποικοδομήματος**, η οποία αποκρυσταλλώνει το σύνολο των *κοινωνικών θεσμών*, τυπικών και άτυπων, μιας κοινωνίας. Αυτή η δυναμική ενσωματώνει τις κυρίαρχες αξίες,πίστεις και αρχές που διέπουν την ευρύτερη *κοινωνική συμβίωση*, προσδιορίζοντας την *κοινωνική ιδιαιτερότητα* κάθε ιστορικού τόπου και χρόνου. Η *κοινωνική δυναμική*, εντέλει, αποτελεί προϊόν της *οικονομικής βάσης* αλλά ασκεί, με τη σειρά της, *έντονη δομική επίδραση* στο *οικονομικό σύστημα* της συγκεκριμένης περιβάλλουσας κοινωνίας, λειτουργώντας κατ' αυτό τον τρόπο και ως παραγωγός των εξελίξεων, συμβάλλοντας στην περαιτέρω ανάπτυξη της οικονομικής βάσης ή εμποδίζοντας την ανάπτυξη αυτή.

Εν κατακλείδι, αυτήν τη **συνολική κοινωνικοοικονομική δυναμική** οφείλουμε να προσπαθούμε να την αντιλαμβανόμαστε, πλέον, σε **παγκόσμιους όρους**. Η εποχή της στενής και περιχαρακωμένης χωρικά *εθνοκεντρικής κατανόησης* (με κέντρο ανάλυσης, δηλαδή, το έθνος-κράτος) των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων δείχνει να έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί.

Ένα τεράστιο μετεξελισσόμενο μωσαϊκό...

Η ίδια η **δυναμική της παγκοσμιοποίησης**, στην πραγματικότητα, λοιπόν, ενοποιεί σε όλα τα επίπεδά της τα επιμέρους κοινωνικοοικονομικά συστήματα και, κατ' αυτό τον τρόπο, υφίσταται, πλέον, ως η κυρίαρχη αρχιτεκτονική γεννήτρια στα δομικά θεμέλια όλων των επιμέρους κοινωνικοοικονομικών φαινομένων που βιώνουμε σε κάθε γωνιά της γης. (βλ. Σχήμα 2.3)

Η ίδια η δυναμική της παγκοσμιοποίησης, στην πραγματικότητα, βρίσκεται πλέον στα δομικά θεμέλια όλων των επιμέρους κοινωνικοοικονομικών φαινομένων που βιώνουμε σε κάθε γωνιά της γης.

Ακόμα περισσότερο, αυτή η δυναμική της παγκοσμιοποίησης ενώνει τον κόσμο μας μέσα από μια *περίπλοκη διαδικασία ομοιογενοποίησης*, συγχρόνως όμως με μια *συνεχή αναπαραγωγή της ετερογένειας*, σε όλο και υψηλότερο επίπεδο. Όλα δείχνουν πως τείνουν να ομοιάσουν αλλά, στο βάθος, όλα συνεχίζουν να διαφέρουν και να διαφοροποιούνται εξελικτικά.

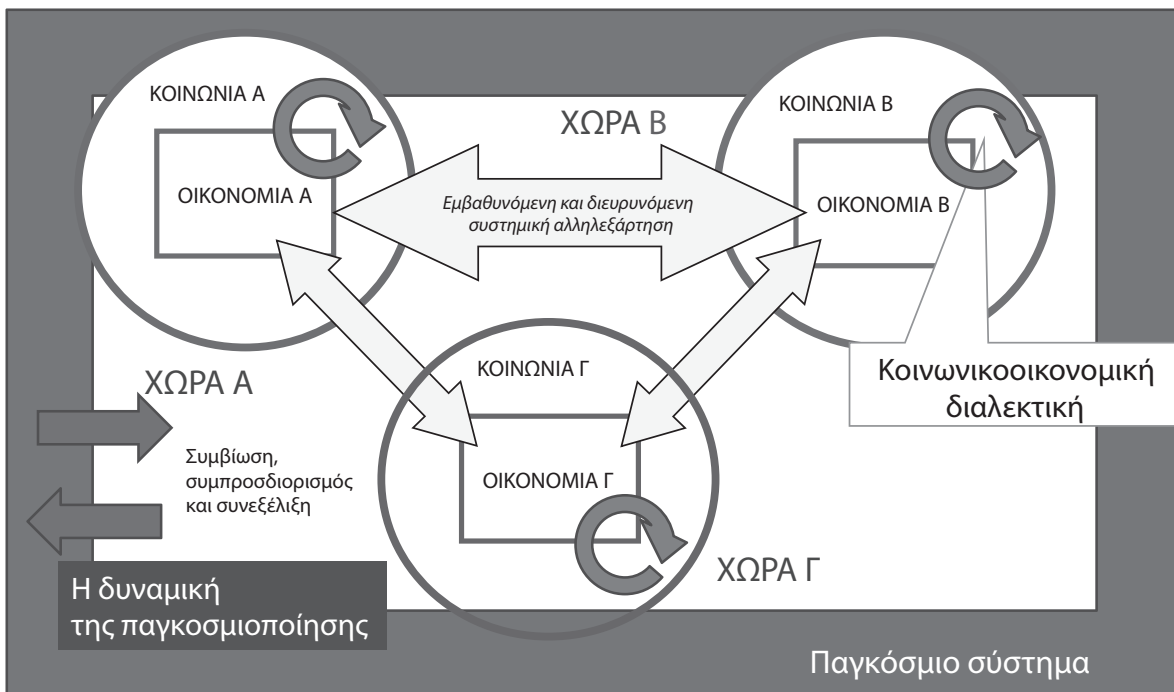
Για να το κατανοήσετε ευκολότερα, σκεφτείτε σήμερα έναν άνθρωπο της ηλικίας σας και του κοινωνικού στάτους σας σε οποιαδήποτε άλλη αναπτυγμένη δυτική χώρα. Δεν θα βρείτε, πλέον, τεράστιες διαφορές: παρόμοια ένδυση, παρόμοια διατροφή, παρόμοια εκπαίδευση, παρόμοια διασκέδαση, παρόμοιες φιλοδοξίες.

Αν επιχειρούσατε την ίδια σύγκριση παίρνοντας, για παράδειγμα, τη ζωή του πατέρα σας ή ακόμα περισσότερο του παππού σας, τα αποτελέσματα θα ήταν, φυσικά, τελείως διαφορετικά. Οι διαφορές στη ζωή αντίστοιχων ανθρώπων άλλων περιοχών του πλανήτη ήταν ασύγκριτα πιο μεγάλες στο παρελθόν – και μάλιστα όχι στο πολύ μακρινό παρελθόν.

Κατ' αυτό τον τρόπο, από μια άποψη, όλα φαίνεται να οδηγούν σε μια μείωση των αποστάσεων, σε μια προοδευτική άρση των διαφορών, σε μια **ομοιογενοποίηση** στο εσωτερικό του κόσμου μας. Ντυνόμαστε παρόμοια ακολουθώντας την παγκόσμια μόδα, αγαπάμε τις ίδιες παγκόσμιες μάρκες τροφίμων ή συσκευών, διασκεδάζουμε με τα παγκοσμίως γνωστά μουσικά συγκροτήματα και παρακολουθούμε τις ίδιες παγκόσμιες κινηματογραφικές ταινίες. Κι όμως, μια κάπως βαθύτερη εξέταση αποδεικνύει πως το πράγμα είναι πολύ πιο

Σχήμα 2.3

Παγκοσμιοποίηση και συστημική αλληλεξάρτηση

σύνθετο. Τη στιγμή που οι δυνάμεις της ομοιογενοποίησης φαίνεται να εξαπλώνονται και να επικρατούν, την ίδια στιγμή πολλές και κρίσιμες διαφορές δείχνουν να αναπαράγονται – ακόμα και να εντείνονται (κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές). Η **ετερογένεια** δείχνει ότι μπορεί να βρίσκει διαρκώς νέους τρόπους να διασωθεί και να ξαναγεννηθεί, σε διαφορετικό επίπεδο ανάλυσης, σε άλλες σφαίρες της κοινωνικής πραγματικότητας, σε νέες διαστάσεις της ζωής μας.

Με αυτή την οπτική, στη ρίζα της παρούσας κρίσης, το πραγματικά κομβικό ποιοτικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης συντίθεται, ακριβώς, από αυτή την ακατάπαυστη ανάπτυξη της δυναμικής της κοινωνικοοικονομικής σύγκλισης και ομοιογενοποίησης σε πλανητικό επίπεδο, με τρόπο, όμως, αδιάρρηκτα δεμένο με τη συνεχή αναπαραγωγή της απόκλισης και της ετερογένειας, στις διαφορετικές γωνιές του πλανήτη μας. Όλα τείνουν να μοιάσουν και, συγχρόνως, να διαφέρουν εξελικτικά. Ομοιάζοντας, αναπαράγουν τη διαφοροποίησή τους.

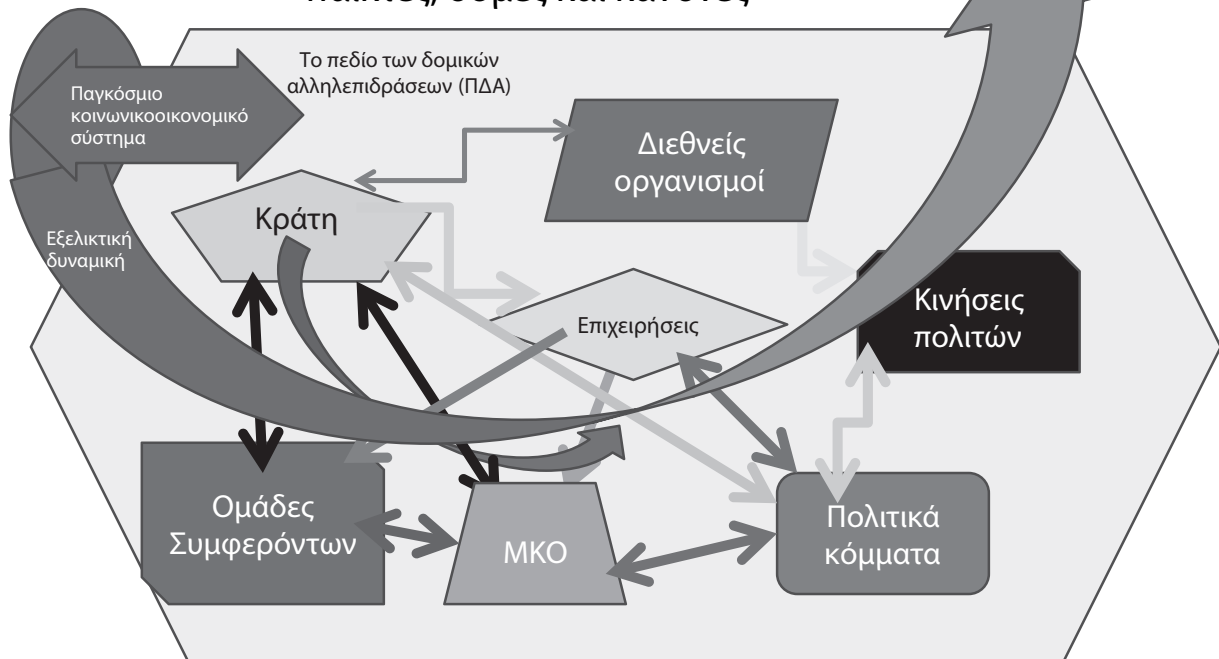
Έτσι, ο σύγχρονος κόσμος καθίσταται ένα τεράστιο δυναμικά εξελισσόμενο κοινωνικοοικονομικό μωσαϊκό. Ένα μωσαϊκό που αναδύεται ως το γέννημα και συγχρόνως ως η γεννήτρια της εξέλιξης των επιμέρους κοινωνικοοικονομικών συστημάτων –και των διαφόρων δομών και φορέων δράσης που αυτά περιέχουν–, τα οποία συμβιώνουν, συμπροσδιορίζονται και συνεξελίσσονται. Εντέλει έχουμε να κάνουμε με μια *αδιαίρετη εξελικτική πραγματικότητα* η οποία βρίσκεται υπό *συνεχή διαλεκτική αναδιαμόρφωση*: τίποτα τελειωμένο και τίποτα σταθερό – όπως θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

2.2 Η φύση και τα συστατικά της παγκοσμιοποίησης

Τελικά, όμως, από τι συντίθεται στο κύτταρό της αυτή η παγκοσμιοποίηση; Ποια τα ουσιαστικά μοναδιαία συστατικά και οι κανόνες της;

Σχήμα 2.4

Το πεδίο των δομικών αλληλεπιδράσεων (ΠΑΔ) στο παγκόσμιο κοινωνικοοικονομικό σύστημα: παίκτες, δομές και κανόνες

Θα μπορούσαμε να πούμε πως η παγκοσμιοποίηση είναι το **οργανικό σύνολο** των **παικτών**, των **δομών** και των **κανόνων** που αυτή εμπεριέχει και το οποίο, συγχρόνως, την ορίζει και την αναπαράγει ακατάπαυστα σε εξελικτικούς όρους.

Παίκτες, δομές και κανόνες...

Τι εννοούμε, συγκεκριμένα, με τον όρο παίκτης; **Παίκτης** είναι, στην ουσία, κάθε φορέας δράσης μέσα στο παιχνίδι της παγκοσμιοποίησης. Κράτη, επιχειρήσεις –εγχώριες ή πολυεθνικές– κυβερνητικοί οργανισμοί, διεθνείς οργανισμοί, μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ), πολιτικά κόμματα, κοινωφελείς οργανισμοί, ομάδες συμφερόντων, κινήσεις πολιτών και ολόκληρη η ποικιλία των οργανώσεων, τοπικών, εθνικών ή υπερεθνικών –μέσα από τις οποίες ο άνθρωπος δρα ως συλλογικό ον– είναι συστατικά μέρη της παγκοσμιοποίησης. Βέβαια, το άτομο είναι η θεμελιώδης συστατική ουσία όλων αυτών των παικτών· αλλά οι κοινωνικοί οργανισμοί-παίκτες

Παίκτης είναι κάθε φορέας δράσης μέσα στο παιχνίδι της παγκοσμιοποίησης.

το ενσωματώνουν και το κινητοποιούν. Φυσικά, όλοι οι παίκτες δεν είναι το ίδιο. Κάθε παίκτης υπάρχει, λειτουργεί και παρεμβαίνει, πάντοτε, στον βαθμό της δύναμης και της εμβέλειάς του. Το συνηθέστερο, οι αδύναμοι παίκτες ανέχονται τη λογική του παιχνιδιού και οι ισχυροί παίκτες την αλλάζουν.

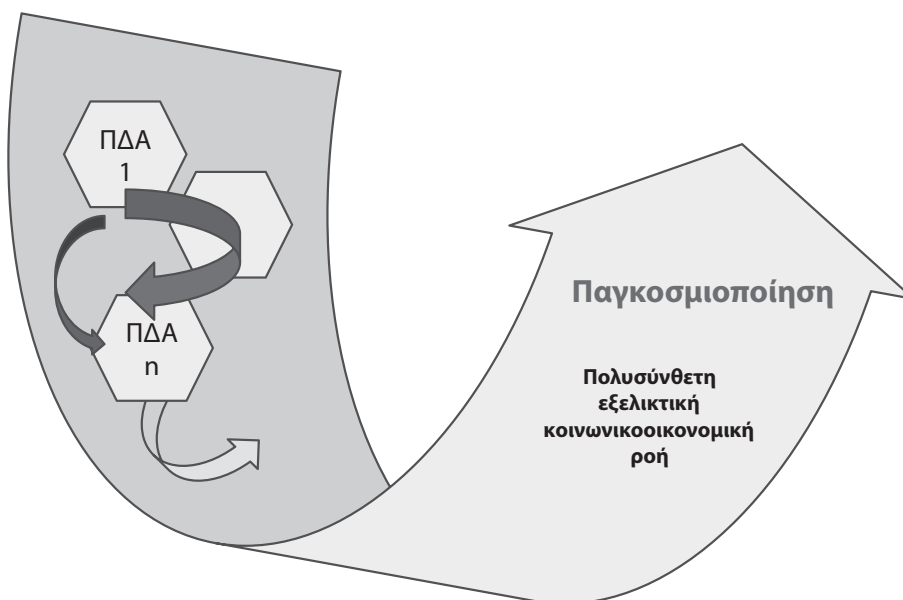
Εδώ, βέβαια, χρειάζονται μερικές πρόσθετες διευκρινίσεις. Είναι αλήθεια πως ακόμα έως σήμερα τα κράτη και οι μηχανισμοί τους είναι αυτά που συνεχίζουν να κυριαρχούν στην παγκόσμια σκακιέρα, αλλά είναι μεγάλο λάθος να πιστεύει κάποιος πως παραμένουν, πλέον, οι μόνοι πρωταγωνιστές του παγκόσμιου παιχνιδιού.

Κατ' αρχάς, φυσικά, δεν πρέπει να συγχέουμε τη δύναμη των κρατών με τους ηγέτες που τα εκπροσωπούν, σε διάφορες εποχές. Απέχουμε πολύ από την εποχή που τη Γαλλία ενσάρκωνε ο Ναπολέων Βοναπάρτης και τη διεθνή τάξη εξασφάλιζε μόνος του ο βρετανικός στόλος, με ένα νεύμα της βασίλισσας Βικτόριας.

Ακόμα περισσότερο, όμως, το ίδιο το έθνος-κράτος δεν είναι ο μόνος ουσιώδης παράγοντας παγκόσμιας δράσης στις μέρες μας. Αντίθετα, πολύ συχνά πλέον, παίκτες άλλου είδους και ποιότητας καταφέρνουν να επισκιάζουν στην πράξη τη λειτουργική μοναρχία του έθνους-κράτους και των μηχανισμών του στη διαμόρφωση της παγκόσμιας πραγματικότητας – όπως θα αντιληφθούμε πληρέστερα και στη συνέχεια αυτού του βιβλίου.

Σχήμα 2.5

Η φύση και η δυναμική της παγκοσμιοποίησης

Και τι είναι οι δομές;

Δομές θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι οι σχετικώς σταθεροί τρόποι συμβίωσης και αναπαραγωγής μεταξύ των παικτών. Γενικά, η *κοινωνική δομή* είναι η *σχετικώς σταθερή σύνθεση των σχέσεων και των αλληλεπιδράσεων* των φορέων δράσης, με έναν λιγότερο ή περισσότερο επαναλαμβανόμενο και προδιαγεγραμμένο τρόπο (Hughes και Kroehler 2014). Η **δομή**, σε κάθε επίπεδο ανάλυσης, αποτελείται από τις *επαναληπτικές και συνεκτικά οργανωμένες σχέσεις* που επικρατούν μεταξύ των μελών ενός συνόλου φορέων δράσης, εξασφαλίζοντας μια *βάση οργάνωσης και σαφούς εστίασης* σε αυτές τις δράσεις τους, ώστε να τους επιτρέπει να επιτυγχάνουν τους στόχους που θέτουν. Οι δομές αυτές είναι τα αναγκαία θεμέλια όλων των ειδών και επιπέδων *θεσμών, οικονομικών και κοινωνικών* –δηλαδή των σχηματοποιημένων, ρητών ή άρρητων, *ισχυόντων κανόνων δράσης*, όπως ήδη έχουμε εξετάσει–, καθώς και των *συμπεριφορών των επιμέρους φορέων δράσης*. Μας δίνουν την αίσθηση –περισσότερο ή λιγότερο αξιόπιστη– ότι η ζωή, σε κάθε διάστασή της, διέπεται από κάποια σαφήνεια, ιεράρχηση και σταθερότητα. Κατ’ αυτό τον τρόπο, οι *κοινωνικοοικονομικές δομές*, στην πράξη, σε όλες τις μορφές τους, θέτουν *όρια στη συμπεριφορά των παικτών και ωθούν τις πράξεις τους* προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις.

Αέναα μεταλλασσόμενες δομές και παίκτες μαζί, λοιπόν, συντηρούν, μετασχηματίζουν και αναδιατυπώνουν, χωρίς παύση, τους κανόνες του παγκόσμιου παιχνιδιού τους. (βλ. Σχήμα 2.4)

Δομές είναι οι σχετικώς σταθεροί τρόποι συμβίωσης και αναπαραγωγής μεταξύ των παικτών.

Μπορεί να γίνει η παγκοσμιοποίηση έγκυρα αντιληπτή ως κάτι το τελειωμένο;

Μα τι πάει να πει «αναδιατυπώνουν τους κανόνες του παιχνιδιού»; Οι κανόνες της παγκοσμιοποίησης δεν είναι δεδομένοι και οριστικοί; Δηλαδή, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι κάτι το τελειωμένο; Δεν είναι άσπρο ή μαύρο, με έναν οριστικό και δεδομένο τρόπο; Μα όχι, φυσικά, δεν είναι. (βλ. Σχήμα 2.5)

Σχήμα 2.6

Παγκόσμια δυναμική, διεθνείς οικονομικές και κοινωνικές ροές και πεδία δομικών αλληλεπιδράσεων

